

På sporet af en forsvunden frådstenskirke i Himmerland

Nogle iagttagelser ved Ravnkilde kirkes udvendige istandsættelse

Af Birgit Als Hansen

1. Indledning

Ravnkilde kirke synes ved første øjekast at være skåret over samme læst som egnens øvrige kirker. I 5. udgaven af Trap: Danmark beskrives kirken som bestående af »romansk skib og kor med en vistnok lidt senere tilføjet apsis, sengotisk tårn mod vest, kapel fra renæssancetiden mod nord samt et våbenhus af nyere dato mod syd« (1). Af denne omtale fremgår det, at apsiden ikke passer helt ind i det vante mønster. Den er først og fremmest meget stor med samme murhøjde som koret og omtrent lige så bred, hvad der får kirkens østlige del til at virke lidt tung og kluntet – et træk, der yderligere forstærkes af den lave taghældning og det lille dobbelt-smigede apsisvindue, der er placeret meget lavt og forskudt en smule mod syd (fig. 1). Medens skibet står i blank kvadermur og kun har kalket murværk omkring de nyere vinduer i sydsiden, er kor og apsis pudset og kalket – dog med undtagelse af apsidens fire nederste skifter af store krumhuggede granitkvadre.

I 1984 påbegyndtes en hårdt tiltrængt istandsættelse af disse pudsede bygningsafsnit (2). Apsiden havde store revner, og kormurens puds var så løs, at den ikke kunne bære flere kalklag. Det blev altså nødvendigt at fjerne de løstsiddende pudsflager, og her viste det sig, at koret var bygget af frådsten – et materiale, der ellers ikke optræder i de himmerlandske kirker. De nordligste eksempler på frådstensbyggeri i Jylland har hidtil været i Asmild kirke ved Viborg samt i Glenstrup ca. ti

km syd for Hobro, hvor der indgår frådsten i kirkens tidligste bygningsafsnit. Men netop i Ravnkilde er det måske ikke så overraskende at finde frådsten, eftersom der i Nørlund skov et par km nordligere er frådstensforekomster, der vides at have været brugt som kalkbrud i nyere tid (3).

2. Beskrivelse af kirken 1879 og 1889

Fra arkitekt F. Uldalls beskrivelse af kirken fra 1879, med tilføjelser og rettelser fra august 1889, ved vi, at der tidligere er fundet frådsten i kirken (4). Her er følgende sætning tilføjet efter kirkebeskrivelsen: »Det for nogle Aar siden nedbrudte gamle Alterbord var af Kalktuf«. Denne oplysning, som Uldall formentlig har fået på stedet ved sit besøg i 1889, får ham til at se med nye øjne på kor og apsis, som han allerede ved det tidligere besøg har været usikker overfor, idet han i 1879 skriver: »De opr. Dele af Kirken, Langhuus, Chor og Chorrunding have formentlig alle fra først af været opført af Granitkvadre, hvilket endnu er tilfældet med Langhuuset; men ved senere Ombygninger maa det antages, at Kvadrene for en stor Deel ere forsvundne fra Chor og Chorrunding, saa disse nu kun hovedsagelig bestaae af blandet Materiale«. Dette rettes, antagelig i 1889, til: »... Langhuus, Chor og Chorrunding have formentlig alle fra først af været opført udv. dels af Granitkvadre, dels af Kalktuf, hvilket første Mat. findes navnlig i Langhuuset, medens det sidste sees

Fig. 1. Ravnkilde kirke efter den udvendige istandsættelse, set fra sydøst. Foto BAH 1989.

navnlig paa Chorets Nordside; men ved senere Ombygninger ...«.

3. Restaurering og undersøgelse i 1949

En langt senere oplysning om anvendelse af frådsten i Ravnkilde kirke stammer fra en undersøgelse i gulvet, der blev foretaget af museumsinspektør Peter Riismøller i forbindelse med en hovedrestaurering af kirken i 1949 under ledelse af arkitekt S. Fritz, der ved samme lejlighed udskiftede kirkens tage og opsatte helt nye tagværker af fyrretræ. Riismøller, der blev tilkaldt af et menighedsrådsmedlem på et tidspunkt, da man allerede var i gang med en afgravning af gulvlagene og utålmodigt ventede på at komme videre med arbejdet, havde kun en dag til sine undersøgelser, hvorefter gulvet blev dækket med et cementlag.

Det fremgår af indberetningen til Nationalmuseet

(5), at der blev fundet adskillige frådsten, der beskrives som gulvfliser. Disse lå bevaret i skibet, hvor hvælvingerne med beretningens ord »bæres af ribber, som staar paa flisefragmenter af fraadsten i hjørnerne«. Efter arkitekt Fritz's fotografier at dømme drejer det sig om skibets østligste hvælvingspiller. Ved sydmuren indtegnes en stor, flad granitsten, der ligger i en afstand af 2,50-3,50 m fra triumfmuren. Mellem kor og apsis beskrives og skitseres et 1,10 m bredt fundament, der opfattes som fundamentet for en oprindelig østmur, der nedbrydes, da apsiden bliver tilbygget. Fundamentets kampesten var dækket af frådstenskvadre, hvad der får Riismøller til at konkludere, at der er udlagt et frådstensgulv i hele kirken samtidig med at apsiden tilføjes.

4. Restaurering og undersøgelse 1984-85

Som arbejdet med afrensning af det løstsiddende pudslag på korets mure skred frem, kunne Riismøllers formodning om, at apsiden var en senere tilføjelse, bekræftes, men samtidig lod det sig ikke bortforklare, at det samme gjaldt for det helt traditionelle romanske skib af granitkvadre på skråkantsokkel (fig. 2-3). At frådstenskoret var kommet først og havde strakt sig længere mod vest, fremgik tydeligt på nordfacaden, hvor det vestligste af to små oprindelige vinduer var halvt dækket af skibets kvaderstensmur (fig. 6). En nøjere undersøgelse af murværket det tilsvarende sted på sydsiden viste, at der også her var rester af et lille rundbuet vindue, der ligesom i nord var delvis skjult bag skibets kvadre.

Sydmuren var meget ødelagt af nyere ommuringer, og pendanten til nordsidens østlige vindue var udslettet af udhugningen til et stort nyere vindue. Nordmuren var bedre bevaret, omend der også her var en del reparationer. Frådstensmurværket, der var lidt uregel-

Fig. 2-3. Korets nordside under restaurering. Foto BAH 1985.

mæssigt med forskellige skiftehøjder og bæltter af kløvede marksten, havde skråkantsokkel af frådsten over et skifte af groft tildannede granitkvadre. Et nyere lavtsiddende vindue havde forstyrret det østlige af de oprindelige vinduer, og kun den øverste del, hvor den smigede rundbue var udhugget i en usædvanlig stor frådstenskvadre, var tilbage (fig. 5). Kvaderen var næsten en meter bred og en halv meter høj. Tykkelsen var omkring 20 cm, og bagsiden havde 15 cm fra den ydre murflugt en udhugning til en nu forsvunden træramme i den 20 cm brede lysåbning. Toppen af det halvt skjulte vindue mod vest var ligeledes udhugget i en stor

frådstenoverligger, og her var den østre 60 cm høje karmsten med skrå smig bevaret (fig. 6).

Denne udformning af vinduerne, hvor rundbuen med den skrå smig er udhugget i en enkelt sten, er helt almindelig i de jyske granitkirker, men højst usædvanlig, når materialet er den bløde og porøse frådsten, hvor der sædvanligvis anvendes mindre kileformede sten i et rundbuet stik over vinduet.

Formodningen om, at denne lille stump af en frådstensbygning havde indgået i en tidligere kirke, blev bekræftet, da ingeniøren skulle undersøge årsagen til revnedannelserne i apsiden. Der blev gravet ned ved

Fig. 4. Opstalt af korets nordside. Mål 1:50.
Målt af arkitekt Poul Brøgger 1984.

fundamentet, hvor det viste sig, at apsidens murværk til dels var opført oven på fundamentene fra en smalere bygning, der må have båret koret i en lille frådstenskirke, hvoraf skibets østlige del stod tilbage som kor i den nuværende kirke.

Fundamentet for det nedrevne kor var 1,25-1,35 m bredt, og murtykkelsen har været lidt under en meter. Den indvendige bredde var godt tre meter. Ved nord-

murens yderside og langs indersiden af østmuren lå det nederste sokkelskifte af groft tildannede kvadre tilbage, og flere steder var der tillige levnet en enkelt frådstenskvader oven på dette skifte (fig. 7).

Sammenholdes det billede, der nu tegner sig af en tidligere frådstenskirke, med Peter Riismøllers iagttagelser fra 1949, bliver oplysningen om, at skibets hvælvingspiller er sat oven på et frådstengulv mere forstå-

Fig. 5. Det østlige af de oprindelige vinduer på korets nordside. Foto MAA 1985.

lig, da det formentlig drejer sig om de nedre skifter af et stykke udmærket funderet murværk fra den vestlige nedrevne del af det gamle frådstensskib.

Fundamentet mellem kor og apsis, der beskrives som værende 1,10 m bredt, men som på skitsetegningen kun har en bredde af 70-80 cm (skraveret på planen fig. 8), må være den nedbrudte triumfmur med rester af frådsten enten fra selve muren eller eventuelt fra et trin i bueåbningen. Flere af arkitekt Fritz's billeder viser frådstenskvadre på dette sted, men fotografierne er ikke af en sådan kvalitet, at de kan lægges til grund for en fortolkning af detaljer.

Frådstenskirkeens udstrækning mod vest kendes ikke, og den på planen fig. 8 antydede vestafslutning bygger på et meget spinkelt grundlag. Forsøget er gjort fordi et af arkitektens billeder viser, at der langs indersiden

Fig. 6. Det vestlige vindue i korets nordside – delvis skjult af skibets kvadermur. Foto MAA 1985.

af det nuværende skibs nordmur ligger en stenpakning, der ud for Riismøllers store flade sten i sydsiden bøjer af mod syd og fortsætter tværs over skibet.

5. Restaurering og undersøgelse i 1990erne

Om få år skulle muligheden for at afklare dette punkt være til stede, idet der i øjeblikket (foråret 1989) udarbejdes et restaureringsprojekt for Ravnkilde kirkes indre, hvor det blandt andet er hensigten at fjerne cementgulvet i skibet.

Selvom alle ældre gulvlag formentlig er gravet bort ved restaureringen i 1949, har man næppe fjernet »frådstengulvet« under hvælvingspillerne, og der skulle også være mulighed for at lokalisere fundamentene for den vestlige del af skibet i den tidligere frådstenskirke.

Noter

1. J. P. Trap: Danmark, Aalborg amt, s. 1161. 5. udgave, København 1961.
2. Den udvendige istandsættelse blev ledet af arkitekt Poul Brøgger, som beredvilligt har stillet sit tegningsmateriale til min rådighed og tilladt mig at gengive facadeopmålingen af korets nordside.
3. Kaj Strand Petersen, Danmarks Geologiske Undersøgelser, har gjort mig opmærksom på frådstensforekomsten i Nørlund skov og henvist til en beskrivelse af Carl Elberling: Undersøgelser over nogle danske Kalktufdannelser. (Videnskabelige Meddelelser fra den naturhistoriske Forening i Kjøbenhavn for Aaret 1870). Nørlund omtales s. 224.
4. Fritz Uldall: Om de danske Landsbykirker. Håndskrift i NM2 arkiv. Folio 23a. Ravnkilde omtales i Bd. II, s. 155-158.
5. Indberetning fra Peter Riismøller, dateret 9. maj 1949, i NM2 arkiv.

Fig. 7. Fundament for det nedbrudte frådstenskor øst for den nuværende apside.
Foto MAA 1985.

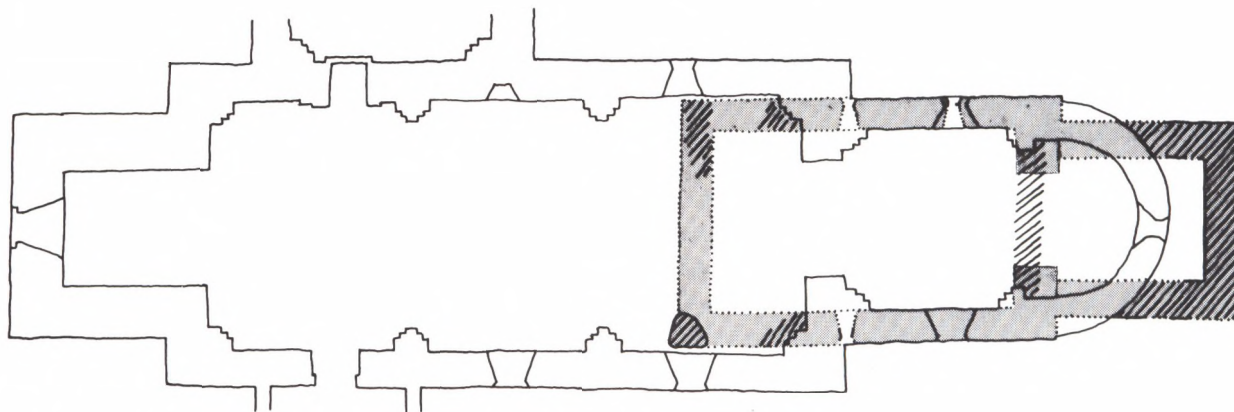

Fig. 8. Frådstenskirken indtegnet på arkitekt Brøggers plan af kirken. Mål 1:200.